

УДК 378.14

ОСОБЛИВОСТІ ВНЗ ЯК ВІДКРИТОЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ

Малихіна Я.А.

*Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України*

У статті розглянуто ВНЗ з позиції відкритої системи. Наведено характеристики відкритої системи. Визначено властивості, що за принципами стратегічного управління притаманні ВНЗ як відкритій системі. Виявлено та проаналізовано взаємодію ВНЗ із зовнішнім середовищем як системний процес.

Ключові слова: ВНЗ, освітня система, зовнішнє середовище, фактори зовнішнього середовища, система управління.

ОСОБЕННОСТИ ВНЗ КАК ОТКРЫТОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ

Малыхина Я.А.

В статье рассмотрено вуз с позиции открытой системы. Представлена характеристика открытой системы. Определены свойства, которые по принципам стратегического управления характерны ВУЗу, как открытой системе. Автором статьи выявлено и проанализировано взаимодействие вуза с внешней средой, как системный процесс.

Ключевые слова: ВУЗ, образовательная система, внешняя среда, факторы внешней среды, система управления.

FEATURE OF UNIVERSITY AS EDUCATIONAL OPEN SYSTEM

Malyhina Y.

The article deals with the position of the open university system. Shows the characteristics of an open system. The properties that the principles of strategic management inherent in the university as an open system. The

author of the article identified and analyzed the interaction of the university with the environment as a system process.

Keywords: university, education system, of the environment, factors of an environment management system.

Вища освіта в Україні, як й інші сфери виробничої та невиробничої діяльності, все гостріше відчуває необхідність пристосування до умов ринкового середовища. Вищий навчальний заклад (ВНЗ), як і будь-яка організація, вимагає побудови ефективної системи управління. Разом з тим ВНЗ є недостатньо вивченою, з погляду теоретичного й практичного менеджменту, організацією. Сьогодні можна стверджувати, що у керівництва вітчизняних закладів відсутні єдині науково обґрунтовані й емпірично апробовані стандарти та методи управління в умовах ринкової економіки. Це призводить до неефективного виконання ВНЗ своєї головної функції – формування інтелектуального потенціалу шляхом надання освітніх послуг для задоволення суспільних та особистих потреб [11, с. 6].

Окремі теоретичні і практичні аспекти взаємодії різних організацій із зовнішнім середовищем розкриваються в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених (Є. Березняк, О. Виханський, В. Герасимчук, Ю. Конаржевський, М. Кондаков, В. Кричевський, С. Мохначев, О. Наумов, С. Олійник, М. Портер, Р. Фатхутдінов, П. Ясінець та ін.). Розробкою теорії управління ВНЗ займалися такі провідні науковці, як: В. Бондар, В. Бегей, Ю. Васильєв, Г. Єльнікова, В. Зверєва, Ю. Конаржевський, В. Маслов, Н. Островерхова, А. Харківська, Т. Шамова, та ін. Аналіз літературних джерел свідчить про те, що окремими аспектами дослідження систем займалися П. Анохін, В. Афанасьєв, Ю. Конаржевський, Н. Кузьміна, В. Якунін та ін. **Мета статті:** розглянути ВНЗ як відкриту систему; визначити характеристики відкритої системи; проаналізувати взаємодію ВНЗ із зовнішнім середовищем як системний процес.

Структура вищого навчального закладу, як і структура будь-якої організації, не може бути чимось статичним, що не підлягає зміні і розвитку. Особливо динамічно повинна вдосконалюватися структура ВНЗ

в сучасній ситуації: умовах перехідного періоду. Високий рівень динаміки структурних перебудов пов'язаний з наступними факторами [10, с. 23]: підвищення самостійності ВНЗ у вирішенні своїх проблем, обумовлене розвитком багатоканального фінансування, а в правовому плані – появою нормативних актів (Закон «Про освіту», Закон «Про вищу і післявузівську професійну освіту»), що створюють правову основу самостійності ВНЗ у вирішенні питань структурних перетворень; зміна запиту на освітні та науково-дослідні послуги та роботи.

На сучасному етапі ВНЗ не може успішно функціонувати, будучи закритою системою. Тому велике значення набуває вивчення ВНЗ як відкритої освітньої системи, її цілей, завдань та структури.

У спеціальній літературі (П. Анохін, В. Афанасьєв, Ю. Конаржевський, Н. Кузьміна, В. Якунін та ін) зазначається, що будь-яка система має: мету, завдання, функції, ознаки, структуру, атрибути, відносини або взаємодії, наявність двох або більше типів зв'язку (прямого і зворотного), рівні ієрархії [1, с. 16].

Розрізняють закриті і відкриті системи, що відображають характер зв'язку системи і середовища. Системи вважаються відкритими, коли між системою і середовищем відбувається обмін (введення, висновок), або закритими, коли такого обміну не відбувається. Під введенням мається на увазі все, що надходить у систему ззовні. Мова в цьому випадку може йти про матеріали, енергії та інформації. Шляхом переробки матеріалу, що надійшов в систему, виробляється новий матеріал, що передається до зовнішнього світу (висновок).

Педагогічна система є «соціально обумовлена цілісність, що взаємодіє на основі співробітництва між собою, навколишнім середовищем, духовними та матеріальними цінностями учасників педагогічного процесу, спрямована на формування і розвиток особистості». Це «відносно стійка сукупність елементів, організаційне об'єднання людей, сфер їх дії, порядку виконання функцій, просторово-часових зв'язків, відносин, способів взаємодії та структури діяльності в інтересах досягнення певних освітньо-виховних цілей і результатів, рішення запланованих культурно-розвиваючих завдань виховання і навчання людини».

Кожна окремо взята педагогічна система (зокрема, ВНЗ як освітня система) є складною тому, що в своєму складі має підсистеми у вигляді

ді груп, класів тощо, але й сама ця система входить в якості підсистеми в систему освіти. П. Вяткін підкреслює, що педагогічну систему щодо закритого типу характеризує чітко виражена внутрішня структура, часто ієрархічна; вона будується за певними правилами, і індивід підпорядковується в ній групі [3]. Навпаки, для відкритої педагогічної системи характерні висока ступінь індивідуалізму, мінімум прагнення членів колективу до підтримки як внутрішніх, так і зовнішніх кордонів [3].

Під внутрішніми кордонами можуть матися на увазі, наприклад, межі між адміністрацією та працівниками, між старшими та молодшими співробітниками тощо. Під зовнішніми кордонами мається на увазі те, що відокремлює колектив від решти суспільства.

Відносна відкритість і відносна закритість впливають на процеси, що відбуваються в системі. У рамках освітніх установ це видно досить чітко. ВНЗ, що має характер порівняно замкнутої системи з чітко окресленими кордонами по відношенню до оточення, характеризується, зокрема тим, що має слабкі контакти із зовнішнім світом, рідкісну зміну персоналу, рідко або ніколи не бере участь в обміні досвідом, відкидає нові ідеї, ідеології і методи навчання. Освітня структура відкритого типу динамічна, відкрита досвіду, має широкі контакти із зовнішнім світом.

ВНЗ як відкритій системі за принципами стратегічного управління повинні бути притаманні такі властивості:

1) цілісність (професійний рівень викладацького складу, його мотивація, організаційна культура, рівень освоєння новітніх навчальних технологій, розуміння місії і стратегії закладу тощо), тобто врахування впливу зміни однієї складової на інші;

2) диференціація (різні структурні підрозділи ВНЗ мають виконувати властиві тільки їм функції);

3) централізація (домінування однієї з частин системи – соціальної, економічної);

4) інформаційний вхід, зворотний зв'язок (вхідний потік інформації або сприймається і використовується, або не сприймається);

5) динамічність, адаптивність (ВНЗ як відкрита система повинен безперервно розвиватися);

6) наявність граничних можливостей (відповідно до наявних ресурсів);

7) унікальність (освіти, методик навчання, пропонованих напрямків підготовки, рівнів навчання тощо);

8) здатність змінювати структуру, мобільність;

9) цілеспрямованість.

В. Ашумов підкреслює, що сьогодні при розробці стратегії розвитку ВНЗ перевага повинна надаватися особистісному підходу. Головною метою кожного ВНЗ має бути досягнення дедалі вищої якості освітніх послуг і забезпечення на цій основі високої конкурентоспроможності випускників. Саме якість повинна виступати як інтегральний показник оцінки діяльності ВНЗ, найважливіший чинник формування його «інституціонального» іміджу в освітянському середовищі та у суспільстві в цілому [1].

До числа найбільш істотних факторів, що визначають можливості того чи іншого закладу освіти у проектуванні структурних підрозділів відносяться стан зовнішнього середовища, стратегія ВНЗ у виборі моделі свого розвитку, рівень підготовленості персоналу до інноваційного процесу у сфері організаційного розвитку. Стан зовнішнього середовища ВНЗ може бути оцінений за двома параметрами: ступінь складності зовнішнього оточення; ступінь динамізму зовнішнього оточення [5].

Нам імпонує позиція С. Мохначева, який визначає взаємодію як самостійну систему, структурними елементами якої є взаємодіючі суб'єкти, відносини, що виникають у процесі їхньої спільної діяльності, об'єкти і мета спільної діяльності взаємодіючих суб'єктів [6].

Системний підхід дозволяє розглянути діяльність всіх підсистем, кожна з яких зберігає всі властивості системи, з огляду на оптимальний результат, що досягається в процесі взаємодії керуючої та керованої підсистем. На думку Є. Хрикова, така взаємодія повинна включати і прямі зв'язки (вплив), і зворотні зв'язки (одержання інформації), і субординаційні (вертикальні зв'язки), і координаційні (горизонтальні зв'язки) [9]. Взаємодію як управлінське поняття можна розглядати як форму зв'язку елементів системи, за допомогою якої вони, взаємно доповнюючи один одного, створюють умови для успішного функціонування всієї системи в цілому. Причому необхідно мати на увазі, що

взаємодія як управлінська категорія виявляється не тільки у внутрішньоорганізаційній діяльності системи, але й в зовнішніх її функціях. Аналіз визначень взаємодії, які використовуються в теорії та практиці управління дає змогу виділити такі його ознаки: взаємодія – це діяльність; наявність декількох (не менш двох) суб'єктів взаємодії; погодженість заходів за метою, місцем, часом, методами; спрямованість функціонування взаємодіючих суб'єктів; наявність нормативної (правової) бази взаємодії; становище, що обіймають суб'єкти взаємодії в ієрархії системи; зміст завдань, що виконуються суб'єктами взаємодії; спільна діяльність.

Аналізуючи думки вчених стосовно взаємодії організацій різного типу з об'єктами та суб'єктами зовнішнього середовища ми розглядаємо взаємодію ВНЗ із зовнішнім середовищем як системний процес, що ураховує чинники макро- і мікросередовища і якому властива сукупність взаємопов'язаних між собою форм та методів роботи суб'єктів управлінського процесу, що зумовлюють цілісність, неперервність і наступність управлінського процесу в ланці «ВНЗ – зовнішнє середовище».

При цьому, взаємодія ВНЗ із зовнішнім середовищем передбачає врахування та аналіз чинників макросередовища (економічні, політичні, правові, соціокультурні, науково-технологічні, природно-кліматичні, демографічні) при розробці місії та визначенні завдань ВНЗ; налагодження взаємодії з постачальниками (загальноосвітні школи, інші ВНЗ), партнерами (організаціями, що співпрацюють з ВНЗ), споживачами (потенційними абітурієнтами), споживачами освітньої продукції (потенційними працевластувачами), «контактними аудиторіями» (державними органами управління, установами сфери освіти, замовниками освіти, засобами масової інформації тощо). А також, безперервний аналіз конкурентноспроможності ВНЗ за наступною схемою: кількість конкурентів, тенденція зміни попиту послуг, схожість продуктів, наявність домовленостей з конкурентами, наявність вертикальної інтеграції, найбільш сильні сторони конкурентів, недоліки конкурентів.

Також спостерігається двосторонній зв'язок ВНЗ та зовнішнього середовища. З одного боку, функціонування ВНЗ, як суб'єкта господарювання, залежить від впливу зовнішніх чинників, а саме: держави,

бізнесу та суспільства [6]. Вплив держави на вищі навчальні заклади можна розглядати:

- за формою прямого впливу: правотворча функція, шляхом розробки нормативно-правових документів, що є обов'язковими для виконання; встановлює розмір державного замовлення, здійснює ліцензування, акредитацію, встановлює освітні стандарти, квотування та пільги;

- за формою опосередкованого впливу: амортизаційна політика, кредитування, оподаткування.

Також фактори впливу держави на вищі навчальні заклади можна згрупувати за способами впливу, а саме:

- правові: встановлення єдиних етичних правил та норм суб'єктів закладів освіти;

- економічні: оподаткування, кредитування, фінансування (що враховують державні пріоритети);

- адміністративні: ліцензування, сертифікація, акредитація тощо;

- донорські: заохочення до благодійництва, меценатства, спонсорської допомоги;

- етичні: популяризація та роз'яснення цілей та змісту освітньої політики [7].

Бізнес забезпечує вищі навчальні заклади матеріально-технічними ресурсами, а саме: навчальним та науковим обладнанням, навчальною та науковою літературою, програмним забезпеченням. Бізнес частково фінансує діяльність ВНЗ, враховуючи комерціалізацію інноваційних проєктів, а також спонсорські надходження. Крім того, фактором впливу є партнерство, що спирається на працевлаштуванні студентів та випускників, впровадження наукових розробок у практичну діяльність суб'єктів господарювання [4]. Вплив суспільства на ВНЗ проявляється через потік абітурієнтів і частки з них бюджетників та контрактників, потік осіб, які підвищують свою кваліфікацію та науковий рівень, тобто аспірантів, докторантів, студентів факультетів підвищення кваліфікації, слухачі курсів перепідготовки; трудові ресурси – професорсько-викладацький склад, допоміжний та адміністративно-господарський персонал а також, саме суспільство є тією складовою зовнішнього середовища, що формує загальний імідж та визначає конкурентоспроможність суб'єктів господарювання. Зі свого боку, вищий навчальний

заклад впливає на зовнішнє середовище, визначаючи його інтелектуальний розвиток та конкурентоспроможність. Вважаємо не доцільним здійснювати поділ зовнішнього середовища при визначенні факторів, оскільки існує єдиний вплив, що проявляється через: випуск кваліфікованих фахівців та підготовку науково-педагогічних кадрів, перепідготовку та підвищення кваліфікації, виконання науково-дослідних робіт та впровадження результатів наукових досліджень у виробництво та навчальний процес. Дані фактори впливають на усі три елементи зовнішнього середовища.

Підприємство може по-різному взаємодіяти із зовнішнім середовищем. Це залежить не тільки від об'єктивних, але і суб'єктивних аспектів її діяльності. До об'єктивних можна віднести поєднання динаміки і складності зовнішнього середовища, інформаційну забезпеченість, кількість і якість використовуваних ресурсів і технологій. До суб'єктивних чинників, що визначають стиль «спілкування» із зовнішнім середовищем, зазвичай відносять професіоналізм і компетентність менеджерів, готовність підприємства йти на ризик, систему внутрішньо-організаційних відносин і організаційну культуру. О. Віханський зазначає, що стратегічний аналіз не може достовірно передбачити майбутнє, оскільки неможливо врахувати всі зміни факторів зовнішнього середовища функціонування підприємства [2].

Тому необхідними є розробка та реалізація механізму стратегічної адаптації підприємства до зовнішнього середовища як сукупності елементів, що забезпечують здатність підприємств вчасно виявити зміни в середовищі, ідентифікувати тенденції їхнього розвитку, розробити й реалізувати систему заходів щодо ліквідації або зменшення негативних наслідків впливу його факторів та використання сприятливих умов. В основі такого механізму лежатиме принцип адаптивності, згідно з яким підприємство розглядається як адаптивна система, тобто така, що зберігає життєздатність за непередбачуваних змін його цілей та характеристик чи оточуючого середовища шляхом зміни алгоритму функціонування або пошуку оптимального стану. Адаптивність, тобто постійне пристосування, системи до зовнішніх факторів досягається за рахунок інформації зворотного зв'язку та негайної адекватної реакції на зміни, що відбуваються [8].

Висновки. Сьогодні ВНЗ, на нашу думку, повинен розглядатися як відкрита, складна та динамічна система, яка змінює у часі та просторі свої параметри, підлягає впливам з боку зовнішнього середовища і справляє вплив на це середовище за принципом зворотного зв'язку. Головна мета взаємодії ВНЗ із зовнішнім середовищем полягає у врахуванні та аналізі чинників макросередовища, налагодженні взаємодії з мікросередовищем для підвищення ефективності функціонування ВНЗ, що проявляється в наступних показниках:

- рівень сприйняття вищого навчального закладу суспільством;
- розвиток партнерства, задоволеність студентів, викладачів, працівників, станом справ у ВНЗ;
- авторитет вищого педагогічного навчального закладу за відгуками студентів, батьків, випускників, керівників установ та організацій, громадськості;
- рейтинг вищого навчального закладу у країні;
- представлення ВНЗ на: конференціях різних рівнів, участь професорсько-викладацького складу у науковій роботі;
- співпраця педагогічного ВНЗ з установами, організаціями, підприємствами міста;
- рівень працевлаштування випускників за фахом;
- наявність міжнародних зв'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ашумов В.Р. Якість освіти у ВНЗ / В.Р. Ашумов – К.: Наукова думка, 2010. – 122 с.
2. Виханский О.С. Стратегическое управление: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Гардарики, 1999. – 296 с.
3. Вяткин П.В. Качество образования / П.В. Вяткин – М.: Педагогика, 2010. – 153 с.
4. Градова А.П. Стратегія економічного управління підприємством: учбовий посібник. – К. – 1999. – 211с.
5. Лукашенко М.А. Высшее учебное заведение на рынке образовательных услуг: актуальные проблемы управления. – М.: Маркет ДС, 2003. – С. 137-141.
6. Мохначев С. Управление конкурентоспособностью вуза: современные особенности// Высшее образование в России. – 2007. – № 10. – С. 39-43.